

РОЗДІЛ 3

ЕВОЛЮЦІЯ СИСТЕМИ ЦІННОСТЕЙ ЦИВІЛІЗАЦІЙ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

3.1. Цінності як основа діалогу цивілізацій в глобалізованому світі

«Різноманітність теорій не може затьмарити той факт, що проблема цінностей увійшла в наш час – пізно, але однозначно – на етапі певної зрілості, яку потрібно вирішити. Цю проблему більше не можна плутати з проблемою цілей. Опоненти також погоджуються, що цілі – це те, що визначається на основі попереднього почуття цінності, а тому цінність є умовою можливих цілей»¹.

Думка, висловлена М. Гартманном у 1936 р., звучить актуально і зараз. Інтерес до питань структури, ієрархії та місця цінностей у житті людини швидкими темпами розвивався у ХХ ст., хоча витoki наукової думки про цінності можна знайти протягом усієї історії філософії, правових і політичних вчень. У наш час цінності обговорюються, насамперед, у контексті роздумів про культуру, мораль, рідше – світової політики та питань війни та миру. На нашу думку, в ХХІ ст. питання розвитку, становлення та зміни цінностей набуває особливого значення. Адже знання про те, в якому контексті існують цінності як надісторичні, ідеальні, довговічні елементи культури (наприклад, такі цінності, на основі яких формуються права людини чи демократичний устрій в державі) і якою мірою вони залежать від їх історичного трактування, є досі актуальним та малодослідженим.

Демократичні цінності, які складають «прийняті та визнані в демократії канони основних фундаментальних аксіологічних принципів, на яких базується демократичний стиль управління, – це, перш за все, свобода, рівність, справедливість, плюралізм, толерантність, верховенство права та

¹ Galewicz W. Nicolai Hartmann. Warszawa, 1987. 321 s.

повага до гідності особистості та громадянських прав і свобод»². Сьогодні ми відчуваємо підвищену потребу розуміти багатство цінностей та отримувати відповіді на зростаючі індивідуальні та соціальні моральні проблеми сучасної людини. А. Вікторська-Швецька вважає, що поняття цінності має «моральну складову, але в той же час включає низку неморальних аспектів, які слід підтримувати та зміцнювати в політичному процесі»³. Автор наголошує, що з точки зору європейської філософської традиції існує різниця між ідеалістичним розумінням цінностей та сучасною суспільно-політичною практикою, і саме з цієї причини етичні питання в політичній освіті мають важливе значення для формування демократичних поглядів та поведінки.

Безліч і різноманітність посилань на проблему сталості та змінності цінностей свідчать про її складність, а також численні онтологічні, гносеологічні, методологічні, а також історичні, соціологічні та культурні питання. І хоча ми не настільки впевнені в можливості однозначного вирішення багатопланової проблеми цінностей, можемо розглянути кілька основних проблем стосовно типологізації та ієрархії цінностей, особливостей цінностей та систем цінностей і назвати кілька основних тез стосовно цінностей у міжкультурному діалозі.

Складнощі в питанні типологізації ієрархії цінностей. Визначити або встановити єдину структуру значень тієї чи іншої групи цінностей, включаючи їх ієрархічний порядок, є проблематичним. «Наша повага до ієрархії цінностей буде нашою гідністю, і ігнорування цієї ієрархії гідності позбавляє»⁴. Питання про ієрархію цінності в рамках заданої модальності саме по собі є важким завданням, але, як написала К. Небруй в статті «Проблема впорядкування цінностей», ієрархія різних цінностей «викликає

² Wiktorska-Świecka A. Homo democraticus: o wartościach etycznych we współczesnej edukacji politycznej. Wartości społeczne w służbie publicznej / pod red. L. Dziewięcka-Bokun, J. Kędzior. Toruń : Wydawnictwo Adam Marszałek, 2009. S. 173.

³ Там само. S. 184.

⁴ Wiśniewski R. Problemy i drogi hierarchizowania wartości. Wartości – tradycja i współczesność / pod red. D. Ślęczek-Czakon, M. Wojewody. Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2009. S. 98.

принципову суперечку: її можна вирішити радикально негативно, стверджуючи, що через повну різницю, а отже, і різноманітність окремих цінностей, їх ієрархія неможлива, оскільки позбавлена будь-якої основи, а отже, і загального сенсу»⁵.

Здається, що об'єктивна ієрархія значень різних модальностей можлива тоді, коли цінностей багато, вони мають різні якості, залишаються у певній залежності одна від іншої. Та існує певне правило, що визначає «вищість» чи «нижчість» кожної цінності, причому ця «вищість» чи «нижчість» має залежати від суті самих цінностей, а не від штучного надавання дослідником їм «визначеного місця» в порядку.

Р. Вишневський пропонує розглядати питання ієрархії цінностей, базуючись на двох постулатах: визначенню «що є добре, а що є погано» та «що є краще від чогось іншого». Автор зазначає, що варто не лише встановити, яка цінність є «вищою», «пріоритетною» за іншу, але й визначитися, яка з них є частиною певної системи, в основі якої стоїть типологічний поділ значень, фактично, класифікація цінностей. Однак існують відмінності у рівнях між типами або класами значень. Цінності існують у порівняльному відношенні до інших цінностей. Ми визнаємо речі кращими чи гіршими, а не називаємо їх лише «хорошими» чи «поганими». Оціночна свідомість функціонує таким чином, що спочатку ми дізнаємось значення, а потім порівнюємо їх відповідно до певних «уподобань» нашої свідомості. Автор зазначає, що необхідно вивчити як валентність, так і відмінності у цінності: «Обидва способи пізнання ієрархії цінностей можна вважати рівнозначними на початковому етапі... Ми дізнаємось окремі цінності, але досить стійкі порівняльні схеми та сліди минулого досвіду

⁵ Niebrój K. Problem porządku wartości. Wartości i ich funkcje w kształtowaniu cywilizacji globalnej: Materiały z konferencji międzynarodowej, Ustroń, 13-15 maja 2003 r. / pod red. J. Bańki. Katowice, 2004. S. 75.

існують у нашій свідомості, це означає, що ми часто пізнаємо цінності в контексті інших, порівнюючи їх з іншими»⁶.

Р. Вишневський підкреслює, що історія ієрархії світу цінностей «не може бути обмежена лінійним розвитком, в якому буде розкрита об'єктивна та невизнана система цінностей», а історію людської культури можна подати як «смугу різнобарвну, розпорошену і найчастіше не гармонізовану внутрішню сутність»⁷. Тому, на думку автора, представити історію людства як історію систем цінностей – це великий виклик та дослідницьке завдання: «Кожне починання, яке прагне захопити провідні культурні тенденції та організувати їх у структурній та діахронічній (часовій) системі, здається приреченим на провал у вигляді спрощень, упущень та узагальнень».

Таблиця 3.1

Історичний розвиток систем цінностей

Філософ / Мислитель	Поділ цінностей / груп цінностей на категорії /класи				
Сократо-Платонівська традиція	гедонічні	моральні	інтелектуальні	релігійні	утилітарні
Арістотель	фізичні	зовнішні	духовні (етичні цінності)		
Епікур	природні та необхідні	природні, проте не необхідні	неприродні і непотрібні		
Аврелій Августин	вічні та тимчасові	духовні та тілесні			
Фома Аквінський	корисні (bonum utile)	приємні (bonum delectabile)	справедливі (bonum fairum)		
Блез Паскаль	чуттєві (тілесні)	духовні (інтелектуальні)	сердечні (любов у моральному та релігійному сенсі)		
Іммануїл Кант	мають ринкову ціну (Marktpreis) - вміння і старанність у праці	володіють афективної ціною (Affektionspreis) - дотепність, жива уява, веселість	мають гідність, внутрішню цінність (innere Wert) - моральні вчинки і самі людські індивідуальності		

⁶ Див.: Wiśniewski R. Зазнач. твір S. 93.

⁷ Там само. S. 94.

Серен К'еркегор	чуттєві (естетичні)	етичні		релігійні блага	
Макс Шелер	гедонічні (утилітарні, цивілізаційні)	життєві (пов'язані з добробутом, ефективністю та доблестю)	духовні (далі поділяються на естетичні, правові та моральні та пізнавальні)	релігійні (абсолютні, почуття святості)	
Микола Гартманн	гедонічні	етичні (моральні)	естетичні (світ речей та мистецтва)		
Дітріх фон Гільдебранд	життєві (корисні та гедонічні)	моральні (їх особливість полягає в тому, що вони вимагають реалізації)	культурні (когнітивні, естетичні, звичаєві)		
Роман Інгарден	пізнавальні	моральні (більш особистісні)	естетичні	соціально-звичаєві	утилітарні
Генрік Ельценберг	життєві	функціональні	ідеальні цінності		
Владислав Татаркевич	людські (когнітивні, моральні, гедонічні)	особистісно-фактичні (життєві)	речі (естетичні)		

Розроблено на основі⁸

Тому Р. Вишневський стверджує, що простіше виокремити класи цінностей, ніж впорядкувати їх за часом та еволюційним розвитком (див. таблицю 3.1). Так, наприклад, в Сократо-Платонівській традиції переважали утилітарні, гедонічні, моральні, інтелектуальні та релігійні блага. У Сократа на першому місці знаходилися духовні цінності, адже він вважав їх створення «головною метою людського життя». На думку Сократа, «духовні блага не передаються в готовому вигляді від однієї особи до іншої, але розкриваються і купуються в пошуку, в дослідженні самого себе та інших, в «турботі про душу», оскільки відмова від такого пошуку рівносильна відмові від життя»⁹.

⁸ Філософський енциклопедичний словник / за ред. В. Шинкарук та ін. Київ : Абрис, 2002. 742 с.; Див.: Wiśniewski R. Знач. твір.

⁹ Беспалов І. Сократ – його філософія та діалогічний метод [Електронний ресурс] // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Теорія культури і філософія науки». 2019. № 59. С. 42-50. URL: <https://periodicals.karazin.ua/thcphs/article/view/13238/12497>

Арістотель розрізняв зовнішні, фізичні та духовні блага. До останньої групи він включав і етичні цінності. Варто додати, що чим ближче до досягнення певної мети (цілі) є цінність, тим вона вища за ієрархією Арістотеля¹⁰.

Епікур поділив блага (цінності) стосовно до потреб на: природні та необхідні (життєві потреби, засоби для підтримки життя і полегшення страждань); природні, проте не необхідні (наприклад, бенкети, вишукані страви, тобто все, що доставляє людям задоволення); неприродні і непотрібні (амбіції, слава, любов). Сенека розділив блага на товари, які мають цінність для використання, ціну, й такі, що мають внутрішню цінність, або гідність (достоїнства). Людина у своїй діяльності повинна мати «своєрідний етичний ідеал, який може бути досягнуто лише асимптотично. Звідси твердження про невичерпність і нескінченність морального вдосконалення»¹¹. Подібно до Сенеки, Іммануїл Кант відрізняв блага, які співвідносяться з потребами та схильностями людини, мають ринкову ціну, від тих, які є цілями всередині себе, мають одночасно внутрішню цінність або гідність.

А. Августин, опрацювавши доробок античних філософів, додав елементи, характерні для християнства. Він поділяв блага на вічні та тимчасові, духовні та тілесні. А. Августин називає такі цінності, як «віра», «надія», «любов», «мужність», «мудрість» та «справедливість»; кожна з цих чеснот є вираженням любові до Бога (наприклад, терпіння необхідне, щоб «тримати себе цілісним та нетлінним для Бога», а мужність дається людині заради того, щоб «сприймати все з готовністю для блага Божого»). Таким чином, А. Августин створює християнський аналог ідеї єдності цінностей, яку можна знайти в Арістотеля та Платона¹².

¹⁰ Ценность [Електронний ресурс] // Электронная библиотека Института Философии РАН «Новая философская энциклопедия». URL: <https://iphlib.ru/library/collection/newphilenc/document/HASH01018ece6b4d1aefc3392301>

¹¹ Див.: Філософський енциклопедичний словник. Знач. твір. С. 576.

¹² Там само. С. 6.

Ф. Аквінський припускав, що жодне реальне благо не є досконалим. Тому для томізму характерний поділ цінностей на корисні (*bonum utile*), приємні (*bonum delectabile*) та справедливі (*bonum fairum*)¹³. У контексті класичної метафізики Р. Вишневський підсумовує, що вона виробила поділ на трансцендентальні та категоричні цінності¹⁴. Перші включають істину, добро і красу, другі цінності присвоєні різним яkostям, станам і відносинам світу людей і речей (наприклад, економічні, політичні, гедонічні, технічні та цивілізаційні). Б. Паскаль розглядав цінності на трьох рівнях: чуттєвий (тілесний), духовний (інтелектуальний) та сердечний (любов у моральному та релігійному сенсі)¹⁵. С. К'єркегор, розрізняючи типи життя, розрізняв чуттєві (естетичні), етичні та релігійні блага. М. Шелер розділив цінності на гедонічні (утилітарні, цивілізаційні), життєві (пов'язані з добробутом, ефективністю та доблестю), духовні (далі поділяються на естетичні, правові та моральні, тобто пов'язані з поняттям справедливості та пізнавальні), релігійні (наприклад, абсолютні, що пов'язані з почуттям святості). М. Гартманн виокремив елементарні (онтичні), гедонічні блага (таким чином захоплюючи життєздатність), життєві, естетичні (світ речей та мистецтва), етичні (моральні) цінності. Д. фон Гільдебранд розділив цінності на життєві (корисні та гедонічні), культурні (когнітивні, естетичні, звичаєві) та моральні (їх особливість полягає в тому, що вони вимагають реалізації).

Серед сучасних дослідників також можна помітити наполегливе прагнення до впорядкування світу цінностей. Р. Інгарден поділив їх на пізнавальні, естетичні, соціально-звичаєві (зовнішні для особистості), моральні (більш особистісні), утилітарні. Г. Ельценберг досить радикально відокремив ідеальні цінності від життєвих і функціональних, але присвоївши належне значення лише першому. К. Небруй в залежності від змінності та

¹³ Иоанн Павел II. Память и идентичность [Електронний ресурс]. URL: https://books.google.com.ua/books?id=azBIDwAAQBAJ&hl=uk&source=gbs_navlinks_s

¹⁴ Див.: Wiśniewski R. Значч. твір. S. 93-95.

¹⁵ Див.: Філософський енциклопедичний словник. Значч. твір. С. 469-470.

випадковості сфери «існування та функціонування» виокремлює три категорії цінностей¹⁶: абсолютну та необхідну, відносну та історичну, відносну та випадкову. В абсолютній сфері існують різні якості цінності, позитивні та негативні, різної висоти, розташовані в одному незмінному, об'єктивному, необхідному порядку. Сфера цінностей не залежить від випадкової сфери фактичних носіїв цінностей (блага). Пізнавальний доступ до абсолютної сфери цінностей можливий шляхом упорядкування духовних актів, характерних для даного предмета способів. В залежності від ієрархії цінностей автор розглядає етоси (як сукупність ідеальної, узагальненої культури певної соціальної групи), що є мінливими, в той час, коли ієрархія є сталою. Якщо етос, що розглядається сам по собі, є цілим, то, зважаючи на ієрархію цінностей, кожен етос є лише його фрагментом, він є неповним, а по відношенню до ієрархії окремий етос може бути «більш-менш адекватним, показувати ту чи іншу частину ієрархії, вужчу чи ширшу, в тому чи іншому порядку»¹⁷.

Інші автори наводять типи цінностей, відповідно до функцій, що вони виконують у житті людини¹⁸. Згідно з цією класифікацією, цінності поділяються на¹⁹:

- творчі цінності, тобто такі, що ми можемо реалізувати завдяки власним здібностям та навичкам. Цінність цих цінностей полягає у відчутті соціальної потреби самовираження, через показ світу власної оригінальності, володіння творчими здібностями;

¹⁶ Niebrój K. Etoś jako całość sumatywna. Wartości – tradycja i współczesność / pod red. D. Ślęczek-Czakon, M. Wojewody. Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2009. S. 105.

¹⁷ Там само. S. 110.

¹⁸ Patrzalek W., Perchla-Włosik A. System wartości społeczeństwa konsumpcyjnego. Wartości społeczne w służbie publicznej / pod red. L. Dziewięcka-Bokun, J. Kędzior. Toruń : Wydawnictwo Adam Marszałek, 2009. S. 39.

¹⁹ Wilsz J. Ewaluacja systemu wartości w społeczeństwie demokratycznym wobec globalnych wyzwań współczesnego świata. Osobowość – Wychowanie – Praca. Księga jubileuszowa Profesora Waldemara Furmanka / red. W. Walat. Rzeszów : Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2015. S. 186.

- практичні цінності, які ми отримуємо від життя як можливість пізнати позитивний досвід, що надає практичного значення нашому життю; вони, на думку автора, включають «споживчі» цінності;

- цінності, пов'язані зі ставленням до життя, екзистенційною реальністю, яку ми не можемо змінити. Тут передбачається, що людина може не відповідати за всі свої слабкі сторони, але несе відповідальність за ту позицію, яку вона стосовно них приймає. Імпульсом до дії для кожної людини є потреби та цінності.

В. Татаркевич розділив цінності на людські, тобто людей (когнітивні, моральні, гедонічні), речі (естетичні), особистісно-фактичні (життєві). Польський філософ називає два способи порівняння цінностей²⁰:

1. «Шлях Паскаля», згідно з яким жодні величини, кількісні показники, емпіричні заходи та обставини не можуть змінити абсолютних відмінностей у значеннях цінностей.

2. «Шлях Бренатана» – емпіричні властивості чи обставини, зокрема величина, з якою нам даються значення для вибору, дозволяють змінити їхні уподобання. Тому відмінності у цінностях відносні і велике задоволення може мати перевагу над малими знаннями.

Кожна спроба систематизувати систему цінностей повинна, на думку Р. Вишневського, враховувати відмінності між відносною цінністю, безвідносною цінністю та абсолютною цінністю²¹. Світ цінностей зазвичай постає перед нами і з самого початку як сукупність об'єктів, які для чогось використовуються, служать певній меті, підходять, щось обумовлюють, символізують, створюють групи і навіть конфігурують, формують інші цінності. Це світ відносних, корисних цінностей. Сучасна цивілізація – це сукупність утилітарних цінностей, предметів ужитку, які отримують цінність від їх зручності та самого факту їх використання. Ці цінності є частиною

²⁰ Див.: Wiśniewski R. Зазнач. твір. S. 96-98.

²¹ Там само. S. 100.

утилітарно-гедонічної моделі світу, яку окреслює споживацтво, а раніше називали «вульгарним життєвим матеріалізмом», що асоціюється з віталістським, гедонічним натуралізмом. Однак у споживацькому світі є певні моменти «прояви сенсу», – це безвідносні блага, непридатні до «юзабіліті», вони існують вище та поза відносинами використання.

Характеристики цінностей. Цінність є первинним елементом, по-перше, реальності, а по-друге, – досвіду. Як елемент реальності вона має наступні характеристики ²²:

1. Вони є конкретними та індивідуальними. Цінність конкретна, тобто має конкретний зміст і значення, де зміст є результатом досвіду окремих індивідів, для яких дається певний предмет, значення є результатом встановлення зв'язку між цим змістом та іншими змістами, тому це об'єктивація суб'єктивного (інтерсуб'єктивного) змісту. Цінність індивідуальна, тобто не загальна, ми маємо справу з окремими, різноманітними, індивідуальними цінностями. Тобто, це завжди «щось», саме цей ціннісний предмет.

2. Цінності є суб'єктивно-об'єктивними. Цінність має як би дві «сторони», які нерозривно пов'язані між собою. Варто підкреслити, що вони є саме частинами одного цілого, нерозривною сукупністю, а не елементами чи складовими частинами. Суб'єктивізм цінності виявляється у її зануренні в індивідуальний досвід, що відбувається тут і зараз, а об'єктивізм проявляється в тому, що вона пов'язана з іншими цінностями в даній системі.

3. Цінності є змінними за своїм змістом та значенням одна для одної.

4. Цінності є рухливими, непостійними, тобто окремі цінності з'являються, функціонують, усвідомлюються і зникають з плином часу.

5. Цінності є об'єктом, що підлягає оцінці.

²² Див.: Niebrój K. Зазнач. твір. S. 76-78.

6. Цінності належать до практичної сфери, є елементами, що взаємодіють у системі. Коли вони працюють, то взаємодіють як частина системи, цілого.

Цінності несумісні між собою, вони не тільки вищі та нижчі, доступні та недоступні, вони не лише з'являються у менших та більших кількостях, не лише створюють системи залежності, зв'язки, але й виділяються незалежністю, певними особливостями. Крім того, вони конфліктні, не можуть бути реалізовані одночасно, вони виключають одна одну в конкретних ситуаціях. Все це означає, що всі спроби організувати світ цінностей зазвичай відповідають межах раціональної можливості здійснення таких операцій. Чим амбітніше, розвиненіше та деталізованіше будуються системи цінностей, тим частіше вони стають абстрактними поняттями світогляду чи ідеологій, продуктами мислення, не знаходячи застосування в житті, відриваючись від практики.

Що таке система цінностей? Це сукупність цінностей, пов'язаних таким чином, що вони утворюють внутрішньо стабільне єдине ціле. Система володіє певною інтегральною властивістю, що не притаманна її окремим елементам. Кожна система цінностей є «результатом виокремлення певного змісту з досвіду та встановлення зв'язку між ними з точки зору якогось одного значення. Отже, внутрішньо кожна система є когерентною... але кожен елемент залишається відкритим, хоча і узгодженим, він змінюється, не є закінченим»²³.

Цінності та міжкультурний діалог. Комунікація та діалог між світом різних цивілізацій (наприклад, між Сходом та Заходом) повинна мати хоча б мінімальну згоду у розумінні основних цінностей та у прийнятті відмінностей в ієрархії особистих і соціальних благ, відмінностях у розумінні ідентичності індивідів та націй. Звичайно, у різних суспільствах переважатимуть різні типи цінностей та їх груп. Насамперед, це залежить від

²³ Див.: Niebrój K. Знач. твір. S. 79.

історичного та культурного розвитку того чи іншого соціуму. Також бажання, прагнення та цінності тісно пов'язані з потребами самої людини. У людини багато потреб виникає в результаті «уявлення про бажаний стан або об'єкт, який становить для людини важливу цінність, яку можна досягти в результаті дії. Таке бачення може дуже ефективно мотивувати здійснювати заходи, доцільні відповідно до власних можливостей, прагнень і цінностей... потреби, особливо вищого порядку, формуються відповідно до прагнення людини та цінностей, яких вона дотримується. Іntenція до дії, яка є прагненням, носить функціональний характер, подібно до того, як функціональний характер мають людські потреби»²⁴.

Саме слово «цінність» вказує на необхідність оцінювання, певну матеріальну або нематеріальну характеристику, яка є важливою для людини з тої чи іншої причини. Вона є для людини «проявом її індивідуальних потреб, прагнень, внутрішньої саморегуляції, мотивів та досвіду»²⁵. Звідси випливає, що цінності можуть бути, насамперед, індивідуальними, в разі збігу однакових поглядів в певній групі суспільства – колективними. Дж. Мілуська аналізує цінності та визначає, що цінності можуть (але не мусять) існувати у наступних «орієнтаціях» (тобто, рівнях існування, напрямках розвитку)²⁶:

Індивідуалістична орієнтація – група цінностей, пов'язаних з потребами індивіда, що трактується як унікальна істота з чітко визначеною особистісною ідентичністю. Ця орієнтація виражає прихильність до наступних цінностей: «самостійність», «індивідуальність», «майстерність» чи «задоволення» та «розвиток власного потенціалу». Автор зазначає, що індивідуалістична орієнтація у ціннісних системах притаманна суспільствам,

²⁴ Wilsz J. Praca jako wartość ze względu na zaspokajanie ludzkich potrzeb. Wartości w pedagogice pracy / red. B. Baraniak, Warszawa – Radom : Instytut Badań Edukacyjnych, Wydawnictwo Naukowe Instytutu Technologii Eksploatacji – Państwowego Instytutu Badawczego, 2008. S. 123.

²⁵ Wilsz J. Ewaluacja systemu wartości w społeczeństwie demokratycznym wobec globalnych wyzwań współczesnego świata. Osobowość – Wychowanie – Praca. Księga jubileuszowa Profesora Waldemara Furmanka / red. W. Walat. Rzeszów : Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2015. S. 183.

²⁶ Miluska J. Wartości w polityce. Między sprawnością a moralnością. Wartości w polityce. Między sprawnością a moralnością / red. J. Miluska, Poznań : Wydawnictwo Naukowe Wydziału Nauk politycznych i dziennikarstwa Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, 2011. S. 5-6.

що проживають у Західній та Північній Європі та Сполучених Штатах Америки.

Колективістська орієнтація – дозволяє сприймати людину як члена групи, що завдяки пануванню соціальної ідентичності над особистісною, провадить інтереси свого колективу. Колективні цінності – це ті цінності, які служать інтересам групи: «гармонія», «співпраця» та «взаємодопомога».

Вищі переваги колективістських цінностей були виявлені автором в Азії, Південній та Латинській Америці.

Орієнтація на рівність – виникає тоді, коли існує рівноправна позиція людей та груп, виражена прив'язаністю до цінності «рівність людей по їх відношенню до влади», повага до групи цінностей «особисті та політичні права» та вільний «доступ до товарів та послуг».

Ієрархічна орієнтація означає прийняття цінності ієрархії в суспільному житті в різних її проявах.

Орієнтація на ефективність – базується на переконанні, що людина повинна прагнути до ефективності в діях, а «ефективне досягнення мети» є бажаною та основоположною цінністю. У суспільствах з цією орієнтацією пристосованість та пов'язані з цим цінності («високі компетенції», «кмітливність», «авторитет», «лідерство», «спритність», «наполегливість») не тільки займають вищі позиції, але й більше впливають на вибір цілей та засобів їх досягнення.

Слід підкреслити, що люди, орієнтовані на ефективність, зосереджуються на досягненні цілей та постійно коригують свою ефективність, що сприяє динамічній активності. Ці люди не тільки обирають заходи, що підвищують ефективність, але й виявляють у рисах дії, що створюють «спритність» (компетентність, наполегливість, ефективність)²⁷.

Орієнтація на мораль – це переконання, що у власних діях необхідно керуватися етичними принципами, які самі по собі становлять цінність. Для

²⁷ Див.: Wilsz J. Зазнач. твір. S. 188.

людей цієї категорії характерні моральні цінності, що виражають розуміння блага інших людей, регулюють вибір цілей та засобів їх досягнення. Це, наприклад, «чесність», «принциповість», «справедливість», «сердечність» тощо.

У морально орієнтованих людей спостерігається тенденція уникати людей, що представляють іншу ціннісну систему, і сприймати їх з точки зору небезпеки. Цим людям властива тенденція до створення націоналістичних поглядів, пов'язаних із позитивною оцінкою власної нації та негативним ставленням до іноземних груп.

На думку автора, поляків доцільно віднести до суспільства з цінностями типу «консерватизм», «гармонія» та «ієрархія»²⁸.

Кількість і різноманітність наукових доробків стосовно проблем сталості та змінності цінностей, їх ієрархії та основних характеристик свідчать про складність проблеми, її численні онтологічні, гносеологічні, методологічні, а також історичні, соціологічні та культурні виміри. Нами було розглянуто основні проблеми стосовно типологізації та ієрархії, особливостей цінностей та їх систем, а також викладено кілька основних тез стосовно цінностей у міжкультурному діалозі.

У нашій роботі ми розглянули найбільш відомі спроби європейських мислителів класифікувати чи типологізувати цінності та окреслити систему цінностей. Хоча ці спроби та популяризовані підходи до порядку ієрархії цінностей можуть бути доповнені або переосмислені, із проведеного дослідження ми дійшли висновку, що цінності певною мірою повторюються (наприклад, у структурі духовних цінностей) і є неоднозначними. Дані поділи можуть розглядатися в ієрархічній перспективі та як системи цінностей, оскільки ці значення не виокремлюються випадковим чином, а існують в певному порядку.

²⁸ Czerniawska M. Kolektywizm versus indywidualizm – zmiany wartości i postaw młodzieży w okresie przeobrażeń ustrojowych. Studium interdyscyplinarne. Białystok : Oficyna Wydawnicza Politechniki Białostockiej, 2010. S. 47-48.

Короткий огляд історичних та наукових доробків стосовно ієрархії цінностей та їх основних характеристик показав, що в античності мислителі тяжіли до досконалості та мирського щастя, а в середні віки в християнській цивілізації – до «щастя по відношенню до союзу з Богом». Провідними цінностями Просвітництва були «мораль» та «етика», що поступово розглядалися як критерій моральності людської гідності. Дуже складним є питання, як «моральна цінність» пов'язана з іншими цінностями, в якій мірі вона є результатом відношення до них, в якому сенсі є складовою або аспектом всіх інших систем цінностей, і чи впливають цінності на прийняття рішень. Варто зазначити, що в сучасному глобалізованому суспільстві просліджується тенденція до розширення соціальних, загальних, суспільних та колективних цінностей. Цінністю демократичної системи можна вважати те, що вона прагне надати людині можливість до оптимального саморозвитку, повної самореалізації та відчуття переживання позитивних емоцій, в той час коли індивід діє самостійно відповідно до власної природи та інтересів.

Автори документа «Наше глобальне сусідство», розробленого ще наприкінці минулого століття, мали бачення глобального суспільства, заснованого на глобальній громадянській етиці. Розробники виражали віру у те, що «людство може виховувати набір основних цінностей, таких як повага до життя, свобода, справедливість та рівність, взаємоповага, турбота та добродієність»²⁹.

Власний інтерес особи в громадянському суспільстві чинить дуже вагомий вплив на його ціннісну систему, викликає різну емоційну участь у здійсненій діяльності, тим більше, якщо ця діяльність відповідає її потребам. Соціальні цінності, які належать до категорій прав людини, включають, серед іншого, «людську гідність, свободу, рівність та братство, ідею

²⁹ Values for the Global. Our Global Neighbourhood [Electronic resource] // Report of the Commission Global Governance. Oxford: Oxford University Press, 1995. URL: <http://www.gdrc.org/u-gov/global-neighbourhood/chap2.htm>

взаємодопомоги, соціальне забезпечення, право на працю та навчання, соціальну справедливість, демократію, прозорість життя публічного, надійність, чесність та толерантність. Тому цим цінностям, має відповідати не лише мислення людини, але й людські вчинки»³⁰. Саме ці цінності мали забезпечувати фундамент для перетворення глобального суспільства, заснованого на економічному обміні та покращених комунікаціях, в універсальну моральну спільноту, в якій люди пов'язані чимось більшим, ніж економічний інтерес чи національна ідентичність.

На нашу думку, вимогою часу є міжкультурний діалог, який має базуватися на врахуванні різноманітності та цілісності ціннісних орієнтацій різних культур. Взаємодія між різними цивілізаціями в глобалізованому світі має бути діалогом про універсальні, постійні, незмінні цінності, присутні в усіх суспільствах, а також про цінності, присутні тільки в певних культурних колах, про цінності, що змінюють свою важливість та сферу застосування залежно від потреб, досвіду людей.

³⁰ Див.: Values for the Global. Значч.твір.